

ГЕОПОЛИТИЧКА ОРИЈЕНТАЦИЈА ПАРТИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Кључне ријечи:

политичке партије;
плурална друштва;
геополитика; Босна
и Херцеговина

Аутори:

Др Владе Симовић је
ванредни професор на
Факултету политичких
наука Универзитета
у Бањој Луци.

Др Иван Зарић, Институт
за азијске студије,
Београд, Србија.

Кореспонденција:

vlade.simovic@fpm.unibl.org
ivan.zaric@ias.rs

Област:

Политикологија

DOI:

10.5937/politeia0-44493

Датум пријема чланка:

13.07.2022.

Датум прихватања чланка за објављивање:

11.11.2022.

Резиме

Својевремено је анонимни коментатор једног од портала у Босни и Херцеговини написао: „Српски, хрватски и бошњачки блок партија спаја само Анекс 4. Дејтонског мировног споразума. Све остало их раздваја“. Овако уопштена оцјена на први поглед истраживачима изгледа неприхватљива. Међутим, сваки бољи познавалац политичких партија у Босни и Херцеговини умногоме ће се сложити са овом тезом. Чини се да је усуд плуралног простора Босне и Херцеговине који има надзирани суверенитет (кроз дјеловање Високог представника за Босну и Херцеговину) и октроисани Устав (наметнут интервенционизмом Сједињених Америчких Држава у Дејтону) такав да га не спајају друштвене вриједности, базични политички договори њених елита, па чак ни заједничка економска добит. Немогућа држава најбоља је дијагноза Босне и Херцеговине, о којој је писао Ненад Кеџмановић, а да је нестабилна и недовршена скоро сви бољи познаваоци бх прилика. Основна теза овог рада јесте да је геополитичка оријентација политичких партија у Босни и Херцеговини, коју истражујемо кроз њихове програме и политичку праксу, добар начин да се покажу њени унутрашњи антагонизми и разлози немогућности остваривања заједништва, стабилне и функционалне државе. Актуелност овом раду даје и сукоб у Украјини, према којем се и те како одређују политичке партије и актери у Босни и Херцеговини. Рад је методолошки спој двије научне области: политичке теорије и међународних односа

УВОД

Био је 11. мај 1857. године, Александар Фјодорович Гиљфердинг креће из Дубровника ка Сарајеву. Он је први руски конзул, у тек успостављеном Конзулату у Босни, већински хришћанској и српској провинцији Османског царства. Било је то годину дана пошто је Русија изгубила „Кримски рат“. Рат је настао као посљедица историјског процеса названог „источно питање“. Он се односи на расподјелу османских територија у Европи, по пропасти ове царевине, а за које су биле заинтересоване друге велике силе. Вријеме је то назадовања и неминовне пропасти Османског царства, а цијели овај процес Шарл Сенјобс, објашњава постављајући прилично једноставна питања и дилеме великих сила тог времена: „Ноће ли се Tursko carstvo ostaviti u celini ili će se podeliti? Ako bi se rasparčalo, onda su se nametala dva pitanja: 1. Koja bi sila uzela rasparčane zemlje, i 2. Šta bi bilo s malim hrišćanskim narodima, koji su pod sultanovom vlašću? – Diplomati su se mnogo zanimali samo prvim od ova dva pitanja?“ (Senjobs, 2017: 298).

Руска царевина била је једна од великих сила која је претендовала на османске територије. Она је била православна империја на коју су православни народи на Балкану, жељни самосталности, гледали као на ослободиоца. Таква Руска царевина била је непријатељски доживљавана међу другим европским силама, посебно у британској, француској, њемачкој и хабзбуршкој јавности. Због тога је послјеправославно-католичког инцидента у Јерусалиму почео руско-османски сукоб. У рату је Руска царевина ратовала против широке коалиције „коју су чиниле Уједињено Краљевство Велике Британије и Ирске, Француска царевина и Краљевина

Сардинија. Њихова војска је била бројнија и технички надмоћнија што је довело до пораза Руске царевине“ (Simović, 2022: 11).

Посљедице су биле застрашујуће по Русију. Она је, пише Милорад Екмечић, „Паришким миром (1856) изишла из једног мучног рата, у коме је на страни њеног противника, Турске, била готово читава Западна Европа. Сваки је упућени Рус осјећао да ратује са свијетом. Пораз је био страшан, једнако у сазнању да је трулу Турску чувао напредни дио човјечанства као и у посљедицама које су Русију снашле. Мир је био пустиња преко које се више није могло олако на Балкан. Одредбом о неутрализацији Црног мора Русија није могла градити војна утврђења на својим обалама, нити држати ратне лађе на том мору. Умјесто Русије, хришћане у Турском Царству је штитио један интернационални систем гарантних сила, у коме ће Француска и Аустрија водити прву ријеч. Као да се завршила једна епоха у историји Русије у којој је на погрешан начин окончана њена историјска тежња да се отисне друмовима на југ, гдје је од времена Петра Великог вршила заиста предоминантан утицај. И кримски рат (1853 — 1856) и поразан мир након њега ставили су на пробу цијелу руску културу. Под Севастопољем ће израстати Толстој. Расцјеп на западњаке и славјанофиле ће се продубити. Једно ново гледање у себе унутра и преиспитивање душе показали су се као неминовна посљедица. Није било јасно куда ће Русија даље кад су је стари путеви довели већ једном на ивицу амбиса“ (Giljferding, 1972: 3).

Иако руска елита у Санкт Петербургу „није имала јасно дефинисану политику према Балкану“, како примјећује Стеван Павловић (Pavlović, 2004: 109), она је ипак успоставила мрежу конзулата који су требали компензовати изгубљени ути-

цај. Један од таквих био је и конзулат у Сарајеву, а његов први конзул Александар Фјодорович Гиљфердинг, који је оставио неизбрисив геополитички траг у Босни и Херцеговини, а о чијем смо дјеловању писали у ранијим радовима (Simović, 2022).

Годину дана прије него што је Александар Фјодорович Гиљфердинг кренуо на конзуловање у Сарајево, муслимани из тог града фанатично су славили пораз царске Русије у Кримском рату. Владислав Скарић описује ове догађаје тврдећи следеће: „Кроз варош је ишла велика поворка, у чијој је средини ношена једна лутка од сламе, која је представљала козака. Свијет је викао улицама: ‘Бјежи, бјежи Москве, ето на те Турчина да ти главу сјече’. Лутка је онда јавно спаљена. Муслимани су, наравно, били врло весели, а хришћани су се повукли да сакрију своју жалост због руског губитка“ (Skarić, 1937: 241). Истраживања Владислава Скарића говоре о обрасцу који је успостављен годинама прије геополитичке стварности у којој данас живимо. Муслимани су се уздали у Османско царство, као данас што се уздају у исламистичке режиме и антируске и антисрпске западне елите. Католици су увијек гледали на Ватикан, Беч и Берлин, као своје геополитичке путање, опет супротне Србима, од којих су потекли и чију су православну вјеру напустили. За православне Србе једино је велика Русија, па чак и поражена, давала некакву наду.

О томе свједочи сам улазак Александра Фјодоровича Гиљфердинга у Херцеговину, са којим смо почели овај рад. Ово је његов први сусрет са православним Србима у овој, за Русију далекој и непознатој земљи. Но, оно што ће доживјети и описати, најбоља је потврда наше тезе из претходног пасуса о јасној геополитичкој перцепцији људи са ових простора, ма колика њихова

писменост била. У том контексту преносимо Гиљфердингова путописна запажања: „У Дужима сам, први пут на турској територији, присуствовао богослужењу и морам признати да сам се, по изласку из цркве, осјећао врло пријатно. Вјероватно због тога што сам у Турску дошао право из Аустрије. У Аустрији вас нешто чак и у православној цркви стално опомиње да се налазите баш у Аустрији, да се и православна црква налази у рукама аустријске управе. Таква сазнања остављају на човјека врло тежак утисак. Кад у Турској уђете у православну цркву, ништа вас за вријеме молитве не подсећа на спољни свијет и на власт туђина и иновјерца. Ту, у храму, осјети се унутрашњи живот и снага цркве, угњетаване, али по свом духовном животу снажне заједнице, која живи ван свјетовних услова, повезана с осталом православном црквом снагом унутрашњег јединства и љубави. Због тога човјек у Турској тако јасно осјећа духовну слободу и унутрашњи живот цркве! Стојећи у храму манастира Дужи и слушајући богослужење и молитве као и код нас, окружен гомилом припростог свијета, чудновато одјевеног, обријаних глава, са црвеним капама у рукама; суморно сјетног израза лица — свијета који на мене, туђина, гледа као на рођеног брата јер у мени види човјека исте вјере, нехотице сам се питао: ‘Како се овај народ у удаљеном и непознатом крају Херцеговине, усред незнања, прогањања и искушења одржао у крилу православне цркве?’ Та свако му је могао прићи и пропагирати шта год хоће! Колико је лажи и заблуда могло овдје продријети током четиристогодишњег мрака! Шта је сачувало народ у чистоти вјере и у крилу цркве за читаво то вријеме? Виша хијерархија? Али она у овим удаљеним крајевима нема готово никакве власти.

Кад би се појавило какво лажно учење, коме би се хијерархија могла обратити у борби за његово искорјењивање? Турској управи свакако не! Домаћем свештенству? Оно је тако необразовано да би се врло лако могло, из незнања, заразити лажном науком. Према томе, једина гаранција за чување вјере и црквеног јединства у овој средини изражавала се у унутрашњој снази хришћанске љубави, која живи у народу“ (Giljferding, 1972: 23–24)

Александру Фјодоровичу Гиљфердингу вратићемо се у каснијим дијеловима рада. Он нам је послужио као добра илустрација подијељеног друштва у Босни и Херцеговини, које се у својој онтологији не разликује пуно с половине деветнаестог вијека у односу на трећу деценију двадесет и првог вијека. То у великој мјери потврђује један други сукоб, такође на простору данашње Украјине, према којем се одређују нације у Босни и Херцеговини и њене политичке елите.

Јесење јутро 2022. године у Источном Сарајеву. Хладна аутобуска станица израсла на мјесту старе тролејбуске окретнице појачава утисак зиме. Прошло је пола године од почетка Специјалне операције Руске федерације у Украјини. Омања група путника путује у Бању Луку. Преко пута су новоизграђени блокови Источног Сарајева, грађени од стране сарајевских Срба, послје срамне предаје Српског Сарајева 1995. године. На цигленој згради велики графит – руска и српска застава, а преко њих слово **Z**, симбол специјалне операције Руске федерације у Украјини. Аутобус креће са станице коју свега једна улица дијели од ентитетске линије и Сарајева. На згради десно од раскрснице, која је у рату била линија фронта између Републике Српске и Републике Босне и Херцеговине, вели-

ки натпис „**Слава Украјини**“. У мање од стотину метара су два графита, а недалеко од њих двије табле, једна која жели добродошлицу у Источно Сарајево и Републику Српску, а друга која позива у Сарајево. У описаној слици стала је сва логика овог текста, али и Босне и Херцеговине. Ово нису андрићевске метафоре и покушаји аутора да их копирају. Ово је најсликовитији показатељ плуралног друштва у Босни и Херцеговини, чије су национално детерминисане партије и њихове геополитичке оријентације тема овог рада.

Као и сваки други рад који изучава плурална друштва, и овај захтијева дозу културно-историјског контекста, па ћемо зато кренути од њега. Винстон Черчил једном је рекао да ми који живимо на Балкану „производимо превише историје“. Можда је ово тачно, можда је то баш наша специфичност и препознатљивост, али и бреме које тешко носимо генерацијама – но увијек га на крају изнесемо!

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ПОДИЈЕЉЕНОГ ДРУШТВА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ, КАРАКТЕР ЊЕНИХ ПАРТИЈА И ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

Плурална друштва су, како примјећује Џон Сиденхајм Фурнивал (Furnivall, 1948), расно, вјерски или национално подијељене средине у којима се неке од ових подјела преносе у простор политичког. Из друштвених подјела настају радикалне политичке сукобљености које се одржавају примарно унутар центрифугално обликованог партијског система. Сукобљене партије само су дио институционалних подјела. По вертикали, сукоби се од сегментата подијељеног друштва рачвају у правцу

подијељеног система културних, образовних, медијских, спортских и привредних институција. У оваквим друштвима ниво заједништва је минималан и искључиво се постиже преко материјалних интереса, а ријетко путем вриједности, јер око њих подијељена друштва најчешће немају сагласност. Управо је Босна и Херцеговина примјер наведених теоријских постулата и промишљања. Она је парадигматско подијељено друштво чије су национално-религијске подјеле одредиле све, од политичких партија, преко децентрализованог политичког система до национално дефинисаних културних институција. У оваквом друштву каква је Босна и Херцеговина геополитичка оријентација њених партија најчешће је и слика њених унутрашњих подјела.

Босна и Херцеговина је политичко-системски феномен. То може да заслужи управо геополитичким процесима који су се дешавали око ње деведесетих година, а који су се у одређеној форми задржали до данас. Она има „октроисани“ устав који нису донијеле политичке елите Бошњака, Срба и Хрвата у „базичном договору“, а чему би „пристанак“ дали грађани на референдуму. То би била одговарајућа демократска пракса и консоцијацијска логика неопходна у политичко-системском обликовању подијељених друштава. Супротно томе, уставност Босне и Херцеговине дефинисана је на конгресу великих сила у Дејтону (САД), предвођених Сједињеним Америчким Државама. Парадоксално је то да је хрватску страну представљала Република Хрватска са Фрањом Туђманом на челу, а српску СРЈ и њен лидер Слободан Милошевић. Суштинско искључивање српских и хрватских лидера из преговора био је јасан показатељ да је дејтонски конгрес геополитички детерминисан про-

цес који Босну и Херцеговину третира као полуколонијални простор надгледан од стране моћника униполарног свијета деведесетих година двадесетог вијека. У начину настанка политичког система Босне и Херцеговине видимо узроке њене савремене нестабилности, без обзира на бројна добра рјешења, попут федералних и консоцијацијских механизма. О теми подијељеног друштва Босне и Херцеговине и њеним политичко-системским рјешења и контроверзама писали бројни аутори, а најважније су књиге Миријане Касаповић (Kasapović, 2005), Милорада Екмећића (Ekmečić 2007), Горана Марковића (Marković, 2012), Ненада Кеџмановића и Чедомира Антића (Kecmanović i Antić, 2016) и Ненада Кеџмановића (Kecmanović, 2017), Владе Симовића (Simović, 2019), Александра Врањеша и Жељка Будимира (Kecmanović, Vranješ i Budimir, 2021).

Неуспјех консоцијацијске демократије у Босни и Херцеговини у нашим претходним радовима опојмљујемо као **„методолошку погрешку теоријске процедуралности успостављања консоцијацијске демократије“** (Simović, 2019: 12). Погрешан, интервенционистички начин стварања уставног аранжмана у подијељеној и постконфликтној Босни и Херцеговини, а посебно касније дјеловање високих представника као главних геополитичких извршилаца интереса западног свијета, створио је низ политичких и друштвених проблема у Босни и Херцеговини о којима пишемо следеће: „Захваљујући сукобу центрифугалног у партијском и центрипеталног у политичком систему Босне и Херцеговине долази до низа политичких и друштвених појава које онемогућавају стварање стабилнијег и функционалнијег система. У таквој поставци друштвених и политичких процеса у Босни и Херце-

говини ствара се снажна партиократија, клијентизам, лоша економија, неслобода, неједнакост, неузајамност, опште незадовољство грађана и апатија. Узроке оваквог стања видимо у комбинацији дјеловања спољашњих фактора, носилаца политике глобалног империјализма усмјереног на уништавање социјалних држава и успостављање неолибералне друштвене, економске и политичке унификације савременог свијета, те домаћих друштвених и политичких актера обликованих у трауми културноисторијског памћења национално-вјерских сукоба у Босни и Херцеговини, и њеног, годинама ствараног, ауторитарног обрасца понашања и поимања друштва и политике“ (Simović, 2019: 12–13).

Континуирани сукоб између централистички оријентисаног бошњачког блока партија, те децентралистички позиционираног српског и хрватског блока странака, онемогућава помиривање центрипеталног и центрифугалног у Босни и Херцеговини. И то је кључ њеног неуспјеха. Због тога је она како пише Ненад Кеџмановић „немогућа држава“ (Кеџмановић, 2017). Па како онда опстаје? Одговор је једноставан и гласи – захваљујући геополитичким интересима западних сила, предвођених Сједињеним Америчким Државама. Вијековима присутна русофобија на Западу, кодирала је Србе у Босни и Херцеговини као „мале Русе“ и сврстала их међу њихове геополитичке непријатеље. Без обзира на чињеницу да су Срби у Босни и Херцеговини одувјек водили кооперативне политике према свима, како унутрашњим тако и иностраним актерима, без обзира одакле они долазили, мржња према њима била је одлика западњачких политика. То је природно српске интересе у Босни и Херцеговини усмјеравало ка Русији, у којој и данас,

преко Савјета безбједности, Организације уједињених нација и руску моћ у свијету, Срби траже заштиту, барем највећи дио српске политичке елите окупљене у њеним највећим партијама.

Срби су деведесетих година двадесетог вијека доживјели да буду предмет дјеловања „тврде“, а данас и „меке“ моћи западног свијета, о којој је својевремено теоријски писао Џозеф Нај (Нај, 2006: 94–95). Срби су остваривши Републику Српску постали простор „тврдомоћне“ интервенције 1995. године, када је ова мала држава у настанку била брутално бомбардована од стране Сјеверноатлантске војне алијансе предвођене Сједињеним Америчким Државама. „Тврдомоћне“ политике настављене су каснијим смјенама легитимно изабраних српских представника од стране високих представника, док су политике „меке моћи“ оствариване преко улагања у невладин сектор, покушаја остваривања „обојених револуција“, промоције западних вриједности, држава и Сјеверноатлантског војног савеза. Ове су политике ишле у прилог бошњачким, дијелом хрватским, а посебно грађанским елитама у Босни и Херцеговини. Због тога су оне вестернистички и атлантистички оријентисане, све супротно српској страни која јединог савезника види у православној Русији и усмјеравању ка евроазијском простору и инвестицијама. Најснажнији механизми остваривања „меке моћи“ Запада у Босни и Херцеговини јесу њихова кредитирања, стварање система економске зависности овог простора од Запада и његово увођење у дуготрајно дужничко ропство.

Због тога не треба да чуди чињеница да су политичке партије у Босни и Херцеговини у радикалним међунационалним сукобима и са потпуно супротстављеним

геополитичким перцепцијама и интересима. Чак и када постоји формални консензус као што је ријеч о питању европских интеграција, он је суштински различит и сукобљен, о чему ћемо писати у наредном поглављу.

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ: ФОРМАЛНА ТАЧКА ЈЕДИНСТВА И СУШТИНСКЕ ПОДЈЕЛЕ

Европска унија један је од најбоље упакованих производа западног свијета. Она годинама подиже имиџ Запада и привлачна је дестинација за све оне који живе изван Европске уније, креиране као својеврсни Елизијум, мјесто богатих и срећних људи супротно остатку пренасељеног и девастираног свијета (видјети детаљније о Елизијуму у истоименом филму из 2013. године).

Европска унија намеће се као простор слободе, једнакоправности, економског благостања, толеранције и заштитник модерне цивилизације. Индекс демократије, економски показатељи, степен сигурности, развој образовања, науке и културе, ове квалификације Европске уније умногост потврђују. Међутим, манихеистички принцип добре Европске уније и „лоших момака“ изван овог „Елизијума“ није тачан, што се види дубљом анализом. Осим тога, бројне позитивне ствари у Европској унији имају свој контекст, који није нимало хуман, напротив.

Редукција слободе и те како је присутна у Европској унији и њеним чланицама. То се посебно види у политичкој пракси када се осуђује, чак и забрањује свако, па и само принципијелно, довођење у питање доминантног „европског“ дискурса и из њега произашлих агенди. А тај успостављени

дискурс који цијелу Европу расистички потчињава њеном западном дијелу, негирајући европски Југ, посебно Балкан, у којем се дефинишу основе европске цивилизације, те европски Исток, који је интелектуално подигао европску културу и цивилизацију и који је посљедњи чувар старих европских вриједности и хришћанске цивилизације, неолибералан је и трансхуманизујући. Слобода испољавања личних ставова који не одговарају доминантном неолибералном дискурсу, националних, државничких, па чак и старих породичних вриједности, права на аутохтоне и аутономне политике, све више постају предмет игнорисања, осуде и забране унутар јавног простора Европске уније. Иако је биологија дефинисала мушки и женски пол, европски дискурс то све више забрањује, мијењајући ОН и ОНА са ОНО. Свако принципијелно противљење негацији природе, доводи вас у позицију осуде главних европских политичара и њихових „тинк-тенкова“ за нетолеранцију, хомофобију и сличне етикете, што сигурно није мотив највећег дијела оних који критикују ове антиприродне политике. Сексуална оријентација, као и лични осјећај према себи, свом тијелу и духу, приватна је, а не јавна ствар. Суштина хармоничног полиса јесте у јасној граници између јавног и приватног простора. Он је екстремно нарушен у Европској унији. Из јавног простора избачене су традиционалне вриједности, које су синтеза искуства народа који живи на једном територију, хришћански морал, националне и патриотске одреднице којима су развијани унутрашња емпатија и солидарност. Наведене категорије замијењене су ријалитизацијом јавног простора, његовом еротизацијом, конзумеризмом, сатанистичким политикама, насиља и неморала,

те свеопштом конкурентско-дарвинистичком парадигмом неолибералне логике тржишног успјеха. Породице су на екранима и билбордима замијенили педофили, зоофиличари и изопаченици разних врста, снажне и моћне жене које су биле научнице, политичарке и мајке, замијениле су старлете и несретна лица жена којима је наметнут терет фрустрирајућег неолиберализма, који је све осим слобода за жене, а умјесто класика свјетске књижевности, дјечијих емисија у којима се развијало пријатељство и јасно дефинисало добро и лоше, спортски дух и здравље, добили смо „тик ток изазове“, убиствена „прочишћења“, „злочиначке умове“ и најгоре облике сатанизма. То није слобода, то је софистицирано поробљавање.

Једнакоправност тек не постоји у Европској унији. Чак и „природна права“, у која се заклинју европске елите, селективно се примјењују. То видимо у случају отимања руске државне имовине, као и приватне имовине њихових грађана у 2022. години. О односу према мигрантима и радницима, њиховом израбљивању и понижавању, могу да се напишу десетине хиљада страница. Толеранција тек није европска карактеристика. Однос према исламском свијету, словенским народима, а посебно према православној Русији, Србији и Републици Српској, протјеривање њихових писаца из библиотеке, музичких композиција са репертоара европских концертних дворана и сличне политике нису ништа друго него примјер нетолеранције. Државе благостања највећи су мотив доласка бројних људи изван овог „Елизијума“ у његов „обећани рај“. Нема сумње да је Европска унија један од најбогатијих дијелова свијета са високим степеном економског благостања. Али то има свој контекст, а он се зове вишевје-

ковна колонијална експлоатација свијета. Европска колонијална историја јесте сага о злочинима, мучењима, робовласништву и низу нехуманих експеримената широм свијета. Користећи све механизме, од силе, „цезаристичких политика“, економског мешетарења, манипулације, западноевропске елите покорице су добар дио свијета, изузев руских земаља, због чега и имају највећу мржњу и фобију према њима. Године колонијалног богаћења акумулирале су капитал који ствара благостање у Европској унији. Њиме се купује социјални мир, иако социјална правда суштински не постоји, при чему се овај давно отети капитал умножава банкарским задуживањем неразвијеног свијета, њиховим економским уцеђивањем и поткупљивањем њихових компрадорских елита. Сва та моћ штити се уз помоћ суровог безбједоносног система обавјештајних служби, полицијске бруталности према неистомишљеницима и НАТО пакта. А он је тек занимљив феномен, јер поставља другачију димензију Европске уније. А то значи да је она „мали Елизијум“, млађи и слабији брат „великог Елизијума“ званог Сједињене Америчке Државе. Оне су главни геополитички играч таласократског атлантизма, у којем је Европска унија тек један од „актера“ у неолиберално-атланстичком поробљавању свијета.

Ако знамо све ово, поставља се питање какав је однос политичких партија у Босни и Херцеговини према Европској унији? Иако је јасно да је Европска унија геополитички пројекат ширења неолиберално-атланстичке хегемоније, око уласка у њу постоји формални консензус свих водећих партија у Босни и Херцеговини. О томе свједоче програмски документи релевантних политичких партија, без обзира на то којем националном блоку

странака припадају.

Анализом статута и програма најреlevance-вантнијих партија у Босни и Херцеговини видимо да се све важније партије залажу за улазак Босне и Херцеговине у Европску унију. Странка демократске акције наводи да изражава „*punu spremnost da se što prije ispune preporuke iz Mišljenja Evropske komisije o zahtjevu BiH za članstvo u EU. Poseban fokus ćemo staviti na ispunjavanje zahtjeva Evropske komisije koji se odnose na vladavinu zakona, neovisnost i efikasnog правосудног система; saradnju sa MKS za bivšu Jugoslaviju; uklanjanje etničkih i entitetskih blokada i mehanizama veta; supremaciju државе над осталим нивоима власти; implementaciju presuda Evropskog suda за људска права*“ (Programska deklaracija Sedmog kongresa SDA, 2019).

У Социјалдемократској партији Босне и Херцеговине, другој по бројности међу бошњачким бирачима, истичу следеће: „*Integracija државе Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i NATO savez је важна pretpostavka очувања njenog teritorijalnog integriteta, političke stabilnosti i stvaranja uslova за економски и социјални развој у zajednici evropskih држава и народа. SDP BiH ће stoga snažno poticati integraciju Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju као njen dugoročni strateški cilj*“ (Program Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine, 2015).

Српски блок партија нешто је опрезнији према европским интеграцијама иако су оне и њихов политичко-програмски интерес. Савез независних социјалдемократата наводи: „*Европске интеграције су дуго времена биле једини кохезиони фактор у политици два ентитета и три конститутивна народа у БиХ. Изостанак јасније временске перспективе за чланство у Европској унији и постављање услова који*

су у неким случајевима препреке, доводи до опадања подршке европском путу БиХ. Зато је неопходно улогу међународне заједнице кроз дјеловање високог представника и ОХР довести у склад са врло јасним правно регулисаним задацима за које су добили пуномоћ потписника Анекса 10. Дејтонског споразума међу којима је и Република Српска. Европска унија има незамјенљиву улогу за стабилност и развој БиХ, па би њено дјеловање требало бити такво – да охрабрује и инсистира на унутрашњем договору, а не да односе у БиХ уређују амбасадори појединих њених чланица без икакве одговорности за стање које на тај начин одржавају. Оцјена бројних представника Европске уније да БиХ не може постати чланицом као држава под протекторатом, најбоље говори о стању Босне и Херцеговине“ (Programski principi Saveza nezavisnih socijaldemokrata, 2019).

У Српској демократској странци инсистирају на слободном избору европског пута: „*Европу видимо као континент чије народе упркос свим разликама повезује заједнички културни, традицијски и економски простор и наслеђе које јасно показује да је определијењеност ка сарадњи једини продуктивни принцип политике. Чињеница да Програм СДС живимо у Европи упућује нас на што тјешњу сарадњу са европским државама, учешће у раду европских организација и укључење у европске интеграционе процесе, с могућим циљем да под равноправним условима постанемо равноправан члан Европске уније. Противници смо гушења било које одреднице идентитета било ког народа који донесе одлуку да дио свог суверенитета пренесе на Европску унију. Европска унија је заједница различитости и као такву је прихватамо. Заговарамо принцип супсидијарности приликом*

преноса овлашћења са националних влада у тијела Европске уније, а све ради спречавања непотребне интернационализације јавних дужности и функција. Српска демократска странка залаже се за спровођење референдума на којем би грађани Српске одлучили да ли желе или не желе да буду дио Европске уније“ (Program Srpske demokratske stranke, 2010).

Хрватска демократска заједница најрелевантнији је представник хрватског народа у Босни и Херцеговини. Њена је политика изразито проевропска: „Prioritet Bosne i Hercegovine је punopravno članstvo u Europskoj uniji. Europu razumijevamo kao kontinent čije narode, unatoč svim nacionalnim, političkim, kulturnim i gospodarskim razlikama povezuje zajedničko povijesno i civilizacijsko uljudbeno naslijeđe i zajednički rad na budućnosti“ (Statut, Program i Programska deklaracija, 2019).

Иако формално проевропске, странке у Босни и Херцеговини суштински су различите и супротстављене око питања евроинтеграција. У мастер раду под називом „Партијска злоупотреба европског пута Босне и Херцеговине“, Тамара Ћурувија закључује: „Иако постоји институционална и партијска спремност за улазак Босне и Херцеговине у Европску унију, о чему свједоче бројни документи, Босна и Херцеговина до сада није постала дио ове заједнице. Разлог је тај што су национално-партијске елите у Босни и Херцеговини пут уласка Босне и Херцеговине у Европску унију покушале да искористе за остваривање својих политичких циљева. Партијске елите у Босни и Херцеговини су процес европских интеграција и низ предвиђених реформи употребиле за постизање својих странаčkih интереса или интереса националних групација које представљају“ (Ћурувија, 2020: 6).

Формално се залажући за евроинтеграције, политичке партије у Босни и Херцеговини суштински имају различита виђења исхода овог процеса. За бошњачке и грађанске кругове то је пут ка већој централизацији, док српска и хрватска страна виде Европску унију као механизам за очување децентрализованог система који се додатно остварује кроз регионализацију унутар Европске уније.

АТЛАНТСКА ИНТЕГРАЦИЈА: ГЕОПОЛИТИЧКО ЧВОРИШТЕ ПАРТИЈСКИХ СУКОБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Шта је то Организација сјеверноатлантског савеза (НАТО)? Ако погледамо документе ове организације, видјећемо да се у њима наводе два циља. Политички, гдје се каже да НАТО „промовише демократске вриједности и омогућава чланицама да се консултују и сарађују по питањима одбране и безбједности ради рјешавања проблема, изградње повјерења и, дугорочно гледано, спречавања сукоба“ и војни у којем се истиче да је ова организација „посвећена мирном рјешавању спорова“, а у ситуацијама гдје „дипломатски напори пропадну, она има војну моћ да предузме операције управљања кризом“ (NATO (n.d.)). Из овог кратког објашњења јасно је да је НАТО организација која има политичке циљеве дефинисане од стране њених држава оснивача, и дипломатске механизме њиховог остваривања, који када закажу, примјењују се војни аспекти ове моћи.

У том контексту Срђан Перишић наводи да је ријеч о војно-политичком блоку са јасним геополитичким циљевима: „НАТО је званично формиран у циљу заштите Европе од ‘совјетске опасности’, што је

било главно објашњење атлантистичке геополитике током трајања Хладног рата. Занимљиво је да при оснивању организација није имала подршку становништва ни у једној европској чланици. Први генерални секретар НАТО-а, Хастинг Исмеј (Hastings Ismay), објаснио је 1952. године суштину постојања НАТО-а речима: „Циљ НАТО-а је да задржи Русе изван Европе, Американце унутар Европе, а Немце под Европом“ (Perišić, 2022: 76). Срђан Перишић у својој књизи каже да „НАТО снаге нису биле званично укључене ни у једну војну операцију током Хладног рата“. Међутим, послје њега „НАТО је извршио прву војну агресију на Републику Српску у Босни и Херцеговини (1994–1995) и на Републику Српску Крајину (1995). Након тога, НАТО је извршио агресију на Савезну Републику Југославију (1999), Авганистан (2001–2021) и Либију (2011)“ (Perišić, 2022: 76).

Бомбардовање Републике Српске од стране НАТО савеза било је у корист муслиманских и хрватских снага, те је умногостратегијом натјерао руководство Републике Српске на преговоре у Њујорку и Женеви, а потом и на конгрес у Дејтону. Иако је пружила несразмјерно велик отпор НАТО савезу, Војска Републике Српске и њено политичко руководство нису могли да их побиједе. Република Српска, са свега милион и по становника, осиромашена и војно слаба, борила се достојанствено. Но, несразмјер у оперативној моћи учинио је своје. Занимљиво је да у том тренутку Република Српска није имала ниједног озбиљнијег савезника у свијету који би стао на њену страну. Због тога је питање атлантизма кључно геополитичко питање у Босни и Херцеговини и главни извор национално-партијских подјела. То се ишчитава из програма политичких

партија, гдје су бошњачке и програђанске (читај пробошњачке партије), као и хрватске усмјерене ка атлантизму, а српске изразито противне уласку у овај војни савез.

У том контексту Странка демократске акције, у својим програмским документима, наводи: „Pozdravljamo odluku NATO saveza kojom je Bosna i Hercegovina pozvana da podnese Prvi godišnji nacionalni program (ANP) u okviru odobrenog Akcionog plana za članstvo u NATO-u (MAP). Učinit ćemo sve da se važeći zakoni i donesene odluke u cijelosti poštuju. Odbacujemo pokušaje koje dolaze iz RS-a da se zaustavi NATO put Bosne i Hercegovine“ (Programska deklaracija Sedmog kongresa SDA, 2019).

Слично размишљају и у Социјалдемократској партији Босне и Херцеговини у којој кажу: „SDP BiH će u cilju daljnje afirmacije pozicije Bosne i Hercegovine u međunarodnoj sigurnosnoj arhitekturi proaktivno djelovati na postizanju jednog od ključnih vanjskopolitičkih ciljeva države a to je punopravnom članstvu u Sjevernoatlantskom savezu (NATO). Svoju historijsku ulogu NATO je u Bosni i Hercegovini potvrdio provođenjem Daytonskog mirovnog sporazuma u aspektu izgradnje mira“ (Program Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine, 2015).

Мотиве бошњачких партија за улазак у Сјеверноатлантски савез описују у свом истраживању Ненад Кеџмановић, Александар Врањеш и Жељко Будимир истичући да се давно „развила теза међу бошњачком политичком елитом да је НАТО једина гаранција опстанка БиХ и препрека свакој будућој подјели“ (Кесмановић, Врањеш и Будимир, 2021: 384). Наведени аутори додају „да није само у питању гаранција, него НАТО интеграције треба да постану и нови инструмент ’бошњакизације’ БиХ, механизам дисци-

плиновања службене Бањалуке, као и извор нових притисака у правцу унитаризације државне заједнице“ (Кесмановић, Vranješ i Budimir, 2021: 384).

Занимљиво је да и поред јасне проатлантистичке политике коју слиједе по угледу на своју централу у Загребу, Хрватска демократска заједница нема пуно садржаја који показују њено пронатовско опредељење. Оно се у програмским документима босанскохерцеговачког ХДЗ-а своди на једну реченицу: „HDZ BiH se zalaže za ulazak Bosne i Hercegovine u europske i euroatlantske političke, gospodarske i vojnosigurnosne integracije uz zaštitu nacionalnih i državnih interesa“ (Statut, Program i Programska deklaracija, 2019).

Српски блок партија у Босни и Херцеговини антиатлантистички је оријентисан. То се посебно види у програмским документима највеће двије српске партије – Савеза независних социјалдемократа и Српске демократске странке.

Савез независних социјалдемократа залаже се за политику војне неутралности не желећи улазак Босне и Херцеговине у Сјеверноатлантски савез: „НАТО пакт је војни савез, а војни савези нису опција мира. НАТО пакт је престао бити гарант мира и стабилности, чак и за међусобне спорове својих чланица, а није више ни одбрамбени савез. Увлачење Албаније, Црне Горе и ускоро Сјеверне Македоније у НАТО пакт, није довело до стабилности тих земаља, већ је довео до још веће друштвене и националне подијељености. Главна функција НАТО пакта била је супротстављање комунизму и Совјетском Савезу. Данас у Европи тога нема, али постоји Руска Федерација која проводи принципијелну политику поштовања Дејтонског споразума. То је још

један разлог да задржимо војну неутралност Републике Српске, а тиме и БиХ, да не би били никоме непријатељ ни легитимна војна мета“ (Programski principi Saveza nezavisnih socijaldemokrata, 2019).

Притисци да Босна и Херцеговина уђе у НАТО савез су спољашњи (инострани интервенционизам), али и унутрашњи (дјеловање бошњачке и програђанске елите). Они су годинама најснажнији према Милораду Додiku, лидеру Савеза независних социјалдемократа, који предводи најбројнију српску партију и годинама обавља најважније функције у Републици Српској и Босни и Херцеговини. У борби против чланства у Сјеверноатлантском савезу Милорад Додик, као предједавајући и српски члан Председништва Босне и Херцеговине у обраћању Савјету безбједности УН јасно наглашава: „Ми не подржавамо чланство у НАТО. НАТО је у два наврата бомбардовао Србе без сагласности овог тијела, те да је то била унилатерална акција у којој су страдали многи недужни цивили и дјеца. Народ који је то преживио наравно да нема разлога ни потребе да подржава НАТО“ (Кесмановић, Vranješ i Budimir, 2021: 384).

Српска демократска странка такође сматра да су војна неутралност и демилитаризација Босне и Херцеговине „једина реална политика на овом простору“: „Од пресудног је интереса да Република Српска има статус истовјетан са Републиком Србијом, како се не би поновила искуства из не тако давне прошлости када су Срби са двије стране Дрине били на супротстављеним војничким странама, једни наспрам других. Војна неутралност и демилитаризација смањују могућност ратних конфликта и спречавају да Срби ратују и гину на ратиштима широм свијета за туђе војне и геостратешке интересе“

(Program Srpske demokratske stranke, 2010).

Овакав став двије највеће српске странке у Републици Српској огледало је народне воље српског народа, али и њихов рационалан избор с обзиром на историјско искуство Републике Српске и српског народа у цјелини са НАТО савезом. А тај је однос детерминисан таласократским атланстичким политикама, у којима су Срби одређени као сметња у њиховом продору на Исток и геополитичком потчињавању свијета. Због тога су према Србима провођене најбруталније политике атланстичког свијета, од убијања, мучења, економских санкција, увоза „обојених револуција“ до најсофистициранијих метода манипулације и дезоријентације српског народа.

У том контексту Миломир Степић пише: „Сходно неупитном интересу да настави доминацију на Балкану као ‘веригама света’ и ‘евро-азијској трансмисији’, Запад под америчким вођством настоји да ‘зацементира’ постојећу вештачку и наметнуту геополитичку ‘архитектуру’. Ради тога фаворизује оне локалне актере који испуњавају неколико потребних услова: да са становишта таласократских, атланстичких циљева имају повољан географски и геополитички положај (првенствено излаз на море), да не припадају Православној цивилизацији или да су склони конвертитству, да су традиционално или тренутно (утилитарно) проамерички, тј. антируски оријентисани... Њихов посебно цењен ‘квалитет’ јесте ако су радикално против проруских упоришта на Балкану, које таквима сматра Запад. Будући да у постхладноратовском раздобљу једино српски народ и српске земље поседују такво својство, посебна агилност усмерена је на њихово фрагментирање и сажимање јер ‘од Беча до Цариграда нема већег наро-

да од нашега“ (Stepić, 2017: 16).

Осим војног ангажмана и горе наведених механизма дјеловања НАТО савеза против српског народа, атланстички кругови главни су покретачи још једног начина покушаја овладавања српским простором и успостављања контроле над српским народом и његовим елитама, а то је Међународни кривични суд за бившу Југославију у Хагу. У том контексту, Миша Ђурковић закључује да је Хашки трибунал „геополитички инструмент великих западних сила, чија је улога да злоупотреби идеју правде за намеравање геополитичке циљеве, прекомпоновања простора СФРЈ. Штавише, он јесте врхунска манипулација јер се под видом наводне правде, испуњења моралних захтева и наводног универзализма, спроводи селективна манипулација, чиме се злоупотребљава и подрива стварна идеја правде“ (Ђурковић, 2021: 137).

Патриотски оријентисан дио српских елита временом је схватио да су атланстичке агресије на Републику Српску 1995. године и СРЈ 1999. године биле комбинација низа експеримената који су имали за циљ очување и снажење Сјеверноатланског савеза и хегемонистичког положаја Сједињених Америчких Држава. О томе детаљно пишу Владимир Александрович Лисичкин и Леонид Александрович Шељпин тврдећи да су у нападима на југословенски простор Сједињене Државе испољавале надмоћ показујући „оружје *preciznog navođenja i tačkastog dejstva, upravljano kompjuterom*“, истовремено „*isprobavajući nove vidove djelovanja (informacione, ekološke i finansijske) za likvidaciju potencijalnih prijetnji za poziciju SAD*“, те на крају дајући свом унутрашњем простору „*hljeba i igara*“ што је подразумевало „*podržavanje visokog*

nivoa potrošnje i demonstraciju američke mogućnosti“ (Lisićkin, Šeljepin, 2014: 141–142).

Организација сјеверноатлантског савеза (НАТО) уложила је велики новац, политичке и војне напоре, да цјелокупан Балкан, а тиме и Босну и Херцеговину, потчини геополитичким интересима својих чланица, прије свега Сједињених Америчких Држава. Проатлантистички бошњачки, затим тзв. „грађански“ и на крају хрватски политичко-партијски кругови у Босни и Херцеговини и антиатлантистички оријентисане најснажније српске партије показују сву сложеност Босне и Херцеговине, као и њене суштинске спорове и немогућност вриједносне интеграције. И док је за једне Организација сјеверноатлантског савеза заштитник, за друге је злочинац. То су сувише велике разлике које се читавају у партијским програмима и њиховој политичкој пракси. Као такве, оне су дио онтолошког сукоба између различитих цивилизацијских вриједности, погледа на историју и будућност национално дефинисаних партијских блокова. Све ово иде у прилог тези Ненада Кеџмановића о Босни и Херцеговини као „немогућој држави“ (Кеџмановић, 2017).

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА: СУКОБ У УКРАЈИНИ И ГЕОПОЛИТИЧКО ПОЗИЦИОНИРАЊЕ ПАРТИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Контрола над евроазијским простором кључ је постизања потпуне глобалне хегемоније. Концепција Хартленда Хелфорда Макиндера, која је постала опште мјесто у науци о политици, подразумева тезу о централном региону Евроазије у којем се налази „сједиште свјетске моћи“ или „Срце земље“. А тај регион обухвата црно-

морску регију, већи дио Украјине, Русију и средњоазијске државе. Контрола над Источном Европом пут је ка контроли Хартленда. Због тога је Украјина битна држава у сукобу таласократских Сједињених Америчких Држава и телуократске Русије. Актуелни сукоб у Украјини дио је дубље стратегије борбе за овладавањем Хартлендом која траје деценијама.

Сукоб у Украјини братоубилачког је карактера. Он је дуго припреман и умногоме се темељи на искуствима атланстичког интервенционизма у бившој Југославији. Атланстичке, „цезаристички“ обликоване политике, „увоза“ сукоба путем улагања огромног новца у „квинлишке елите“, медијску манипулацију и ратове, економске трансформације и реформе образовног система, „аминовање“ од компрадорских елита и супротне националним интересима, својевремено су у Југославији и њеној централној републици Босни и Херцеговини биле увертира за много већи изазов, а то је отварање братоубилачког фронта у Украјини.

Сукоб на простору данашње Украјине прелива се и у Босну и Херцеговину, усложњавајући односе између актера њеног подијељеног друштва. На почетку нашег рада истакли смо да ово није први пут. Још је у вријеме „Кримског рата“ јавност у Босни и Херцеговини била јасно подијељена на антируску и проруску. Тако је било и у каснијим ратовима, догађајима и епохама.

Већ по избијању сукоба у Украјини јавила се масовна антируска хистерија у неспрским дијеловима Босне и Херцеговине. У овоме се посебно истичу бошњачки и тзв. грађански кругови у Босни и Херцеговини. Они су атланстички и антируски оријентисани, па су њихове реакције и ставови управо у том тону.

Осим тога, бошњачка и тзв. грађанска елита желе да сукоб у Украјини искористе како би оствариле своје основне циљеве, а они су евроатлантски пут Босне и Херцеговине и њена политичко-системска центрипетализација.

Због тога Жељко Комшић, председник Демократске фронте, представник тзв. грађанске струје и хрватски члан Предсједништва Босне и Херцеговине, изабран гласовима у искључиво већински бошњачким срединама, позива иностране актере да реализују сљедећи сценарио: „Bosna i Hercegovina i Ukrajina moraju istovremeno dobiti kandidatski status za članstvo u EU. Ukoliko BiH to ne bi dobila, a vidimo da je puno govora o kandidatskom statusu Ukrajine, uvjeren sam da bi to ohrabrilo prorусke snage u Bosni i Hercegovini da nastave sa još većom destabilizacijom zemlje i blokadama, kako u funkcionisanju institucija државе, тако и блокадама у оквиру реформских процеса. Можда ће неконе звучати натегнуто, али степен проруске политичке деструкције у Bosni i Hercegovini једнак је онеме у Украјини. У том смислу се не можемо тјешити тиме што не пуцају по нама ако је већ јасно да разарају државу и дезавуишу све што би било од користи и за државу и за све њене грађане. Зато БиХ и Украјина у пакету морају добити кандидатски статус“ (Nikčević, 2022). Евроинтеграције су, показује пракса других постсоцијалистичких држава, „ишле у пакету“ са уласком у Сјеверноатлантски савез. Због тога су јасне Комшићеве намјере, а то је да се усклађивањем Босне и Херцеговине са Европском унијом, ускладе и њене геополитичке оријентације и политике, а оне су антируске.

Лидер највеће бошњачке партије Странке демократске акције Бакир Изетбеговић размишља у сличном правцу као и Жељко Комшић те наводи: „Европска

унија ће морати ојачати везе са САД, НАТО-ом, Великом Британијом, ојачати унутарњу кохезију и дисциплину, потражити partnere, или barem umanjiti antagonizme које има са дијелом исламских земаља. То је добро за Босну и Херцеговину. Destabilizirajuće snage ће се у доброј мјери повући, и чекати на развој догађаја. Ако се Русија заглави у дуготрајан сукоб праћен злочинима и беспотребним разарањима створиће front civiliziranih земаља који ће јој се на разне начине супротстављати и слабити је. Taj front ће бити и против руских сателита на Балкану и у БиХ“ (Numanović, 2022).

Српски народ у Босни и Херцеговини на сукоб у Украјини углавном гледа као на велику унутарсловенску трагедију и братоубилачки рат између некада јединственог народа чија је мржња увезена манипулативним политикама неолибералних кругова годинама провођеним на простору Украјине, а са циљем да се некада јединствен народ подијели и међусобно уништи. Доминантни представници Срба у Босни и Херцеговини свјесни су покушаја атлантистичке геополитичке акције овладавања Источном Европом и Хартлендом. Без обзира на притиске и уцјене, политика руководства у Републици Српској није постала антируска, што се десило у другим државама, па чак и у онима које су некада имале блиске односе са Русијом, каква је Бугарска. Напротив, званична Република Српска чува став о потреби очувања политике неутралности. Са друге стране, поучена историјским искуством и сукобима са атлантистичким центрима моћи, дио лидера из Републике Српске има разумијевање за руске безбједносне страхове. У том контексту Милорад Додик, председник највеће српске партије Савеза независних социјалдемократа, појашњава да је Русија „оправдано забри-

нута на тему бриге за своју безбедност, јер је раније најављено ширење НАТО до граница Русије“, сматрајући да је Украјина „колateralна штета амбиција које је имао Запад предвођен Америком да спроведе на том простору“ (Dodik: Украјина је koleteralna šteta zapadnih ambicija, 2022).

Евроатлантске интеграције, сукоб у Украјини, а посебно однос према прошлости и улози појединих глобалних актера у Босни и Херцеговини, „вододјелница“ су политичко-партијских односа. Различито историјско искуство и погледи на будућност одредили су другачије геополитичке приоритете најважнијих партија у сегментираном партијском систему Босне и Херцеговине и њеном национално и религијски подијељеном друштву. Све то Босну и Херцеговину чини конфликтном, нестабилном и нефункционалном државом, а по много чему и немогућом!

REFERENCE

- Antić, Č., Kecmanović, N. (2016). *Istorija Republike Srpske*. Beograd/Banja Luka: Nedeljnik/Službeni glasnik Republike Srpske.
- Čokorilo, P., Pamučina, J., Skenderova, S. (1976). *Ljetopisi*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Ćuruvija, T. (2020). *Partijska zloupotreba evropskog puta Bosne i Hercegovine (master rad odbranjen 2020. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci)*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
- Dodik: *Украјина је koleteralna šteta zapadnih ambicija*. (2022). Preuzeto 01.06.2022. sa <https://www.republikasrpska.net/2022/03/11/dodik-ukrajina-je-kolateralna-steta-zapadnih-ambicija/>
- Đurković, M. (2021). *Mračni koridori moći. Drugi deo Tamnih koridora... Beograd: Catena mundi*.
- Ekmečić, M. (2007). *Dugo kretanje između klanja i oranja: istorija Srba u novom veku*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Furnivall, J.S. (1948). *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giljferding, F. A. (1972). *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Hantington, P. S. (2000). *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*. Podgorica: CID.
- Kasapović, M. (2005). *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura.
- Kecmanović, N. (2017). *Hronika nemoguće države*. Beograd: Catena Mundi.
- Kecmanović, N., Vranješ, A., Budimir, Ž. (2021). *Uspion jedne ideje: Sloboda i samostalnost Republike Srpske i uloga Milorada Dodika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Lajphart, A. (2003). *Modeli demokratije: oblici i učinak vlade u trideset šest zemalja*. Podgorica: CID.
- Lisićkin, V.A., Šeljepin, L.A. (2014). *Globalna imperija zla: Nova geopolitička raspodela snaga*. Banja Luka: Udruženje sociologa / Beograd: Validus.
- Marković, G. (2012). *Bosanskohercegovački*

federalizam. Beograd: Službeni glasnik. Sarajevo: Magistrat.

Naj, S. Dž. (2006). Kako razumevati međunarodne sukobe. Beograd: Stubovi kulture.

NATO (n. d.). Preuzeto 01.06.2022 sa <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>

Nikčević, T. (2022). ŽELJKO KOMŠIĆ: Bosna i Hercegovina i Ukrajina moraju istovremeno dobiti kandidatski status za članstvo u EU. Preuzeto 01.06.2022. sa <https://autonomija.info/zeljko-komsic-bosna-i-hercegovina-i-ukrajina-moraju-istovremeno-dobiti-kandidatski-status-za-clanstvo-u-eu/>

Numanović, S. (2022). Izetbegović: Priča o izornoj reformi nije završena. Preuzeto 01.06.2022. sa <https://politicki.ba/politika/izetbegovic-prica-o-izornoj-reformi-nije-završena/22456>

Pavlović, S. (2004). Istorija Balkana 1804–1945. Beograd: Clio.

Perišić, S. (2022). Geopolitika i Srbi. Beograd: „Filip Višnjić“.

Program Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine (2015). Preuzeto 01.06.2022 sa <https://sdp.ba/datoteke/uploads/PROGRAM-SDP-BIH.pdf>

Program Srpske demokratske stranke (2010). Preuzeto 01.06.2022 sa <http://www.sdsr.com/>

Programska deklaracija Sedmog kongresa SDA (2019). Preuzeto 01.06.2022 sa https://sda.ba/assets/img/programska_deklaracija_sda.pdf

Programski principi Saveza nezavisnih socijaldemokrata (2019). Preuzeto 01.06.2022 sa https://snsd.org/wp-content/uploads/2012/03/Programski_principi_SNSD_6_Sabor.pdf

Senjobs, Š. (2017). Istorija savremene civilizacije. Beograd: Beogradska izdavačko-književna zadruga.

Simović, V. (2019). Narod, partije i demokratija u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.

Simović, V. (2022). Začeci meke moći Rusije u Bosni i Hercegovini na primjeru djelovanja Aleksandra Fjodoroviča Giljferdinga u: Nauka i društvo Banja Luka: Fakultet političkih nauka.

Skarić, V. (1937). Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije. Sarajevo: „Veselin Masleša“.

Statut, Program i Programska deklaracija (2019). Preuzeto 01.06.2022 sa https://hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/HDZ%20BiH%20-%20XIII.%20Sabor%20-%20Statut_Program_Programska_deklaracija__0.pdf

Stepić, M. (2017). Deatlantizacijom do stabilizacije Balkana: srpski nacionalni interes u: Nacionalni interes (Godina XIII, vol. 28 Broj 1/2017.). Beograd: Institut za političke studije.

Tepić, I. (1988). Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856–1878). Sarajevo: „Veselin Masleša“.